

УДК 349.2

Л. В. Могилевський

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар секретаріату вченої ради
Харківського національного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ ТРУДОВОГО ПРАВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

З тих самих пір, як поведінка людини набула суспільного значення, виникла необхідність здійснювати її регулювання для того, щоб забезпечувати співвіднесення діяльності, поведінки індивіда з інтересами інших членів суспільства чи певної спільноти (соціальної групи). Спочатку вона регламентувалася звичаєвими нормами (традиціями) та нормами моралі, що забезпечувалися силою суспільного впливу всіх членів спільноти або її окремих представників, які користуються найбільшим авторитетом і суспільною владою в ній. Однак згодом із появою держави і права основний обсяг регулятивних функцій по відношенню до соціальної поведінки та суспільних відносин суб'єктів почало виконувати останнє, тобто право, яке і нині залишається найбільш універсальним та досконалим засобом впорядкування суспільного життя.

У сучасних цивілізованих, демократичних країнах регламентуюча дія права розповсюджується на всі основні суспільні відносини. При цьому, залежно від того, яку саме сферу суспільного життя та відповідні їй відносини регулює право, воно розподіляється на певні галузі, кожна з яких займає своє місце у національній системі права та характеризується специфічними властивостями, такими як: предмет, метод регулювання, джерела та ін. Безпосередньо у статті ми хотіли б приділити увагу деяким аспектам трудового права, яке, на нашу думку, є однією із основних галузей системи права України, оскільки регламентує суспільні відносини у сфері реалізації людиною свого природного, тобто невідчужуваного права на працю.

Проблематиці трудового права присвячували свої наукові праці О.І. Процевський, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, Н.М. Хуторян, Н.М. Хуторян, В.С. Венедіктов, Г.І. Чанишева, Л. П. Грузінова та інші науковці. Втім, попри це, воно (трудове право), як в цілому, так і в його окремих аспектах, не зазнало такого змістовного та глибокого вивчення, як інші стрижневі галузі національної системи права – конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право.

Саме тому у цій статті ми маємо на меті дослідити місце трудового права у системі національного права.

Національне право кожної сучасної демократичної країни являє собою складну систему, до структури якої входить ціла низка правових елементів. Так, М.В. Цвік зазначає, що система пра-

ва, як сукупність чинних норм права, якій властиві як єдність та узгодженість, так і диференціація (поділ) на відносно самостійні структурні утворення (норми, інститути, галузі права та ін.) [1, с. 254]. О.Ф. Скакун визначає систему права, як правову категорію, яка означає внутрішню будову, внутрішню структуру права будь-якої країни. Вона виражається через розподіл і побудову нормативного матеріалу, за допомогою якого її різні блоки (частини) постають у єдності. Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами [2, с. 239]. Далі науковець відмічає, що також систему права можна охарактеризувати, як науково організовану сукупність правових норм, розподілених за групами – правовими інститутами, зведеними у підгалузі, які, у свою чергу, утворюють галузі – цілісні нормативні утворення [2, с. 239]. На думку В.С. Нерсисянца система права являє собою юридико-доктринальну категорію і конструкцію, яка включає в себе норми права та правові інститути і галузі права, що їх об'єднують [3, с. 431]. Отже, система права відображає характер та спосіб організації правового змісту.

Найбільшою структурною ланкою системи права є галузь, яка являє собою відносно самостійну сукупність норм права, що регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин і володіє тільки їй властивим режимом правового регулювання (тобто, предметом, методом, метою, способами, типом правового регулювання), і є підсистемою системи права [4, с. 298]. К.Г. Волинка у своїх працях зазначає, що галузь права – це сукупність правових норм, що відокремилася всередині системи права, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин. Однорідність тієї чи іншої сфери суспільних відносин викликає до життя відповідну галузь права (цивільне, кримінальне, адміністративне та ін.). Галузь права відбиває вищий рівень системоутворюючих зв'язків у праві, характеризується певною цілісністю, автономністю [5, с. 135]. На думку В.В. Копейчикова, галузь права – це сукупність правових норм (приписів) інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета й методу правового регулювання з урахуванням принципів і завдань такого регулювання [6, с. 122]. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Бо-

гачова та деякі інші правники під галуззю права розуміють відносно замкнену, автономну підсистему правового регулювання. Головне її призначення – забезпечити стосовно певної області суспільних відносин специфічний режим правового регулювання – сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. Наявність подібного режиму дає можливість не тільки поєднувати норми права в одне ціле, надавати їм упорядкованого системного характеру, але й відрізнити одну галузь права від іншої [1, с. 260].

З викладеного видно, що галузь права за своєю сутністю також є системою, але більш низького порядку порівняно із системою національного права. При цьому основним системоутворюючим фактором для першої (тобто для правової галузі) є відносна однорідність норм права, які входять до її складу і виступають тими «цеглинками», «клітинами», з яких формується її структура. Однорідність правових норм, у свою чергу, обумовлюється спорідненістю тих суспільних відносин, на врегулювання яких вони орієнтовані. Звідси можемо дійти висновку, що місце кожної галузі права у системі національного права взагалі визначається предметом її регулювання, тобто, колом і характером тих суспільних відносин, на організацію та впорядкування яких спрямований її регулюючий вплив.

Усе зазначене у повній мірі стосується й галузі трудового права. На сторінках правової літератури дослідниками пропонується досить велика кількість визначень трудового права. Так, скажімо, в «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю.С. Шемшученка трудове право визначене, як галузь права, якою регулюються індивідуальні відносини із застосуванням найманої праці та колективні трудові відносини. Найпоширенішою, зазначають автори енциклопедії, є концепція предмета трудового права України, згідно з якою до його предмета традиційно включаються трудові відносини та відносини, тісно пов'язані з ними [7, с. 180]. При цьому трудові відносини розуміються як відносини, засновані на угоді між працівником і роботодавцем про особисте виконання працівником за винагороду трудової функції, підлягання працівника внутрішньому трудовому розпорядку, забезпечення роботодавцем умов праці, необхідних для виконання роботи, передбачених законодавством про працю, колективним договором, трудовим договором. У свою чергу, до відносин, тісно пов'язаних із трудовими, на думку дослідників, належать відносини: організаційно-управлінські у сфері праці; з працевлаштування у даного роботодавця; з професійного добору, професійної підготовки і підвищення кваліфікації безпосередньо у роботодавця; із соціального партнерства у сфері праці; з участі працівників як

безпосередньо, так і через своїх представників у встановленні умов праці та застосуванні трудового законодавства; з матеріальної відповідальності сторін трудового договору; з нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю; з вирішення трудових спорів [7, с. 180]. П.В. Мельник, Г.М. Самілик та Л.А. Савченко вважають, що трудове право України – це самостійна галузь права, яка регулює трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини. Безпосередньо трудові відносини вони розуміють, як відносини між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, згідно з якими працівник зобов'язується виконувати певну роботу з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник або уповноважений ним орган зобов'язаний оплачувати його працю, створювати належні умови для праці [8]. В.Г. Короткін та Л.П. Грузінова пишуть, що трудове право – це галузь права, яке регулює трудові відносини працівників і роботодавця, а також інші тісно пов'язані з ними похідні від них відносини; воно визначає права та обов'язки у сфері праці суб'єктів трудового права та відповідальність за їх порушення [9, с. 20]. Трудові відносини, на думку правників, слід розглядати як відносини, побудовані на угоді між працівником і роботодавцем про виконання працівником за оплату певної роботи, що потребує того чи іншого фаху, кваліфікації або посади, на підпорядкуванні працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку, якщо роботодавець забезпечує умови праці, передбачені трудовим законодавством, колективним договором, угодами, трудовим договором [9, с. 7]. До інших відносин, що становлять предмет регулювання трудової галузі права, В.Г. Короткін та Л.П. Грузінова віднесли ті, що не є трудовими у прямому (безпосередньому) розумінні, втім тісно пов'язані із ними, оскільки передують чи приходять їм на зміну, є їх логічним продовженням, супроводжують їх функціонування [9, с. 7, 15].

З точки зору К.Л. Томашевського, трудове право – це системи юридичних норм, логічно розподілених на частини, правові інститути та інші елементи, що регулюють трудові та інші тісно пов'язані з ними відносини на основі поєднання централізованого та локального, державного та договірної регулювання, єдності та диференціації правового регулювання праці, а також принципів соціального партнерства, рівності, свободи праці, гуманізму та справедливості [10, с. 108]. Ю.П. Дмитренко вважає, що трудове право як галузь права – це об'єктивно відокремлена система взаємопов'язаних правових норм, які регулюють суспільні трудові та пов'язані з ними відносини суспільної організації праці з приводу реалізації громадянами їх права на працю та застосування найманої праці на підприємствах, в установах,

організаціях різних форм власності з поєднання суспільних колективних та особистих інтересів їх суб'єктів [11, с. 39]. Науковець зазначає, що головне місце в структурі предмета трудового права посідають трудові відносини, тобто відносини між роботодавцем і працівником із приводу організації та застосування найманої праці. Трудові відносини, як предмет трудового права, являють собою суспільні виробничі відносини, що складаються в процесі застосування праці, працівник приймається на підприємство, установу, організацію для виконання певного роду роботи (трудової функції) з підпорядкуванням встановленому трудовому розпорядку [11, с. 39]. З точки зору, яку висловлюють В.Ф. Опришко, Ф.П. Шульженко, С.І. Шимон трудове право – це окрема галузь права України, яка регулює трудові відносини робітників і службовців, і тісно пов'язані з ними інші суспільні відносини, що складаються з приводу організації праці. Предмет трудового права – це, насамперед, трудові відносини, тобто суспільні відносини, що виникають у процесі застосування людиною своїх здібностей у виконанні певної трудової функції [12]. На думку В.С. Венедіктова, трудове право України слід розглядати, як систему встановлених або санкціонованих державою правових норм, які регулюють трудові та тісно пов'язані з ними відносини у суспільній організації праці [13, с. 12].

Із приведеного видно, що дослідники, в основному, одноставні у своїх поглядах на сутність поняття та зміст предмета трудового права, а ті відмінності, що присутні в їх точках зору на дані питання, мають швидше зовнішній, аніж змістовний характер.

Отже, предмет трудового права має комплексний характер, тобто складається із декількох груп суспільних відносин, які хоча й характеризуються рядом відмінностей, втім не можуть бути повністю відокремлені один від одного в силу свого органічного взаємозв'язку. Головним структурним блоком у предметі трудового права є трудові відносини, тобто такі суспільні відносини, що виникають між роботодавцем та працівником у результаті укладання між ними трудового договору. Саме наявність трудового договору є підставою віднесення суспільних відносин до сфери регулювання трудового права. При цьому слід зауважити, що трудовий договір – це не єдиний юридичний факт, на підставі якого виникають правовідносини, що пов'язані з використанням людської праці, однак вони не належать до предмета трудового права. Це пояснюється, перш за все, тим, що у трудо-правових відносинах предметом є сама праця, процес її виконання. У той час, як в інших відносинах, пов'язаних із використанням праці, об'єктом є не стільки сама праця, скільки її конкретні результати (наприклад, цивільно-правовий договір підря-

ду). Також не належать до сфери трудового права і ті трудові відносини, в яких безпосереднім об'єктом хоча й виступає процес здійснення праці, втім вони регулюються спеціальним законодавством, окрім випадків, коли у ньому (спеціальному законодавстві) прямо зазначається, що дані відносини регулюються трудовим законодавством. Такими відносинами, як правило, є ті, що складаються під час проходження особами різного роду спеціальної служби. Хоча слід зазначити, що останнім часом все частіше лунають думки про те, що відносини державної служби також слід виводити із сфери адміністративного права та розглядати їх у контексті трудо-правового регулювання, що обумовлено, перш за все, необхідністю більш якісного гарантування трудових прав службовців, які, фактично, також є найманими працівниками.

Другий блок предмета трудо-правового регулювання формують суспільні відносини, що тісно пов'язані із трудовими. Такими суспільними відносинами є відносини: працевлаштування, навчання і підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників, щодо контролю за дотриманням законодавства про працю, вирішення трудових спорів, а також відносини соціального партнерства [14, с. 5]. Дані відносини, як ми зазначали вище по тексту, хоча й не є трудовими, втім мають із ними органічний взаємозв'язок, тобто, якщо їх відірвати від останніх (трудова відносин), то вони втрачуть свій сенс, оскільки виступають допоміжними та обслуговуючими по відношенню до трудо-правових відносин. А отже, виводити такі відносини за межі предмета трудового права недоцільно.

Отже, завершуючи статтю, можемо зробити висновок про те, що трудове право є однією із основних галузей у системі національного права України, як, власне кажучи, і будь-якої іншої демократичної країни, оскільки воно встановлює юридичні правила та гарантії реалізації кожною людиною свого природного права на працю. Той факт, що на забезпечення юридичного механізму реалізації людиною всього одного права спрямована дія цілої правової галузі, обумовлено тим, що воно є одним із фундаментальних прав людини, яке визнане та гарантоване не лише національним законодавством, але й численними міжнародними правовими документами. Саме з реалізацією людиною даного права прямим чином пов'язане задоволення нею цілої низки своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів. Однак, на нашу думку, не правильно зводити призначення трудового права лише до юридичного впорядкування та гарантування реалізації особою свого права на працю. Вважаємо, що воно переслідує більш глибоку суспільну мету. Справа у тому, що від стану суспільної праці прямим чином залежить рівень добробуту суспільства і держави в цілому. Тож

головною, кінцевою метою трудового права, як структурної ланки національної системи права, є встановлення найбільш доцільного та корисного юридичного режиму взаємовідносин найманих працівників та роботодавців. Висока ступінь гармонізації їх стосунків із питань використання праці сприятиме консолідації суспільства та підвищенню рівня добробуту як окремих людей, так і суспільства та держави в цілому.

Література

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
3. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Издательская группа НОРМА. – ИНФРА · М, 1999. – 552 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
5. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр. – С. 229–232.
6. Правознавство: підручник для студ. вищих навч. закладів / ред.: В.В. Копейчиков, А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 752 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.» . – 1998. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.
8. Правознавство: навчальний посібник. Автор. кол.: Мельник П.В., Самілик Г.М., Савченко Л.А. та ін. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 309 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-674.htm.
9. Грузінова Л.П., Короткін В.Г. Трудове право України: навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – Ч. 1. – 128 с.
10. Томашевский К.Л. Очерки трудового права (история, философия, проблемы систем и источников) /

К.Л. Томашевский; науч. ред. О.С. Курылева. – Минск: Изд. Центр БГУ. – 2009. – С. 335.

11. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П. Дмитренко. – К.: Хрінком Інтер, 2009. – С. 624. – Бібліогр. в кінці розділів.

12. Правознавство: підручник / В.Ф. Опришко, Ф.П. Шульженко, С.І. Шимон та ін. // За заг. ред. В.Ф. Опришка, Ф.П. Шульженка. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 767. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/26246/>.

13. Трудовое право Украины [Текст]: учеб. пособие для юрид. вузов / В.С. Венедиктов. – Х.: Консум, 2004. – 302 с.

14. Трудове право України: навчальний посібник / За ред П.Д. Пилипенка – К.: Істина, 2005. – 208 с.

Анотація

Могилевський Л. В. Місце трудового права у системі національного права. – Стаття.

У статті розглянуто наукові погляди на поняття та предмет трудового права, на підставі чого зроблено висновки про місце та призначення даної правової галузі у системі національного права.

Ключові слова: система права, галузь права, трудове право, трудові відносини.

Аннотация

Могилевский Л. В. Место трудового права в системе национального права. – Статья.

В статье рассмотрены научные взгляды на понятие и предмет трудового права, на основании чего сделаны выводы о месте и назначении данной правовой отрасли в системе национального права.

Ключевые слова: система права, отрасль права, трудовое право, трудовые отношения.

Summary

Mogilev L. V. Place of employment law in national legal system. – Article.

In the article scientific concepts and views on subject of labor law, whereby conclusions about place and purpose of legal industry in national legal system.

Key words: system of law, branch of law, labor law, labor relations.